Alternative Mnemonics for Those who Don’t Like “Qadesh Urḥatz”

1) R. Yosi the Great (possibly R. Joseph Bonfils), in the Maḥzor Vitry

	Explanation	Translation	Hebrew
	Blessing over wine	Vine,	גֶּפֶן
	Qiddush	Sanctification,	קִדּוּשׁ
Only on Saturday night	blessing over light	Light,	נֵר
	Havdala blessing	Separation,	הַבְדָּלָה
	Sheheḥeyanu blessing	Time,	זְמַן
	Hand washing	Lifting up of,	נְטִילַת
	Vegetables	Greens,	יְרָקוֹת
	Blessing over vegetables	The land,	אֲדָמָה
	Dipping the vegetables	And dip,	וְטָבַל
	Breaking the matzo	Break,	בָּצַע
	The declaration of “This is the poor-bread”	The poor	עַנְיָא
	Filling the cup of wine	Cup,	כַּסָּא
	The four questions	And what makes different,	וְנִשְׁתַּנָּה
	Hand washing	Lifting up of,	נְטִילַת
	HaMotzi blessing on unbroken matzo	Full Bringer-Forth,	שְׁלֵמָה מוֹצִיא
	Akhilat matza blessing on broken matzo, then eat	And broken eating-of with it,	וּפְרוּס אֲכִילַת עִמָּהּ
	As the bitter herbs	Romaine,	חַסָּא
	Blessing over bitter herbs	Bitter,	מָרוֹר
	Dipping the bitter herbs	Dip,	טָבַל
	Make the Hillel sandwich	Wrap,	כָּרַךְ
	The meal	And eat,	וְסָעַד
	The *afiqoman*	Broken,	בָּצוּעַ
	Is the last thing you eat	Finish and take,	מַפְטִיר וְנוֹטֵל
	The third cup of wine on *birkat hamazon*	Third for grace,	שְׁלִישִׁי לְמָזוֹן
	The fourth cup of wine on *hallel*	And fourth for praise	וּרְבִיעִי לְהַלֵּל.

ותתן לנו יי׳ אלהינו משפטים ישרים ותורות
אמת חקים ומצות טובים ומועדי ששון ותורישנו
קדושת שבת וכבוד הרגל ותנחילנו יי׳ אלהינו
בין קדש לחול בין אור לחשך בין ישראל
לעמים בין יום השביעי לששת ימי המעשה
בין קדושת שבת לקדושת יום טוב הבדלת
ואת יום השביעי מששת ימי המעשה
קדשת הבדלת וקדשת את עמך ישראל
בקדושתך״ ותתן לנו יי׳ אלהינו באהבה
מועדים לשמחה חגים וזמנים לששון את
יום חג המצות הזה זמן חרותנו באהבה
מקרא קדש זכר ליציאת מצרים״ וכו׳ ישע

ישעה ניכיו׳ והשיאנו׳ רצה ומודים׳ ושים שלום׳ ושלש כוס׳
כמשפטו׳ קדיש שלם׳ עלינו לשבח״ ואין אומרים ויתן לך״
כמנהג לקדש על היין בבית הכנסת שלא להוציא על ארבע כוסות׳
ויין לך עני מישר׳ שאין לו טוס בביתו׳ כדי להסב על השלחן טרם
יספר וקדש על היין׳ ועושה סדרו כתקון חכמים׳ ומיש ואין ישנה
כסדרן יגרום מסורת זה נעשה רבי ינסף הגדול״

גפן״ קדש״ זמן״ בטילה״ ירקות״ ארכיה״
וטבל״ ביצעי״ עניא״ כסא״ ובשתנה״ בטל״
נטילה״ שלימה״ מוציא״ ופרס״ אכילה״
אכל״ עיכה״ חסא״ מרור״ טבל״ כרך״ וסעד״
מצעי מפטיר״ ונטול״ שולישר״ למזון״ י׳
ורביעי״ להלל״ וכר מדלע יום טוב במוצאי שבתו
את דרי הדי׳ גפן״ קדש״ נר״ הבדלה״ זמן״ וסימנך יקנה״ז״
כי פרר ערוך שסידר רבנו כ״ל״

כשחל יו״ט פסח להיות בשבת״ אומ׳ ויכלו״

ויכלו השמ׳

השמים והארץ וכל צבאם׳ כו׳ עד אשר
ברא אלהים לעשות״ בא׳ יי׳ אמ״ה בורא פרי
הגפן״ ברוך אתה יי׳ אלהינו מ״ה אשר
בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון וקדשנו
במצותיו ותתן לנו יי׳ אלהינו באהבה (בשבת ימים)
שבתות למנוחה׳ מועדים לשמחה חגים
וזמנים לששון׳ (בשבת יום) את יום המצות
הזה׳ את יום חג המצות הזה׳ זמן חרות
באהבה מקרא קדש זכר ליציאת מצרים כי
בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים׳ (בשב׳ ושבת)
שבת׳ ומועדי קדשך באהבה וברצון בשמחה
ובששון הנחלתנו׳ בא׳ יי׳ מקדש׳ (בשבת אומר)
השבת׳ ישראל והזמנים״ שהחיינו״ ושותה
כוסו בבת אחת״ ואחר כך מברך על הגפן
ועל פרי הגפן כו׳״ ח׳ היתה במוצאי
שבת׳ מברך יקנה״ז״ יין קדוש״ מאור

אתה יי׳ אלהי׳ מ״ה בורא פרי הגפן׳
בא׳ יי׳ מ״ה אשר בחר בנו מכל עם כו׳..

ברוך אתה יי׳ אמ״ה בורא מאורי האש״ בא׳ יי׳
אלהינו מ״ה המבדיל בין קדש לחול בין אור
לחשך בין ישראל לעמים בין יום השביעי
לששת ימי המעשה בין קדושת שבת
לקדושת יום טוב הבדלת ואת יום השביעי
מששת ימי המעשה קדשת הבדלת
וקדשת את עמך ישראל בקדושתך בא׳ יי׳
המבדיל בין קדש לקדש״ שהחיינו״ ונוטל
ידיו ומברך על הירקות״ בא׳ יי׳ אמ״ה בורא (כרפס)
פרי האדמה״ וטובל בחרוסת ואוכל כ״ה (וזהו אחת משתי טיבולין)
ואחר כך מברך״ בא׳ יי׳ אמ״ה בורא נפשות
רבות כו׳״ ובוצע אחת מן המצות לשתים (האמצעית)
ונותן חציה בין שתי השלמות׳ וחציה
תחת המפה שיאכלנה בגמר סעודה׳ ומוזג (וזהו אפיקומן)
כוס שני׳ ומוזג היין לחוץ׳ וכל ההגדה׳ וכו׳
וכשיגיע לומ׳ מצה זו שאנו אוכלים׳ יגביהנו
ויראה הכל׳ וכן המרור כשיגיע לומר מרור זה׳
ואומ׳ ההגדה עד גאל ישראל׳ ומברך על
היין ושותה בהיסבה׳ ונוטל ידיו ומברך
על נטילת ידים״ ונוטל אחת מן השלש מ
מצות ומברך על השלמה ברכת המוציא׳ (העליונה)

ולא יאכל ממנה עדיין. ואח"כ נוטל המצה
הפרוסה ומברך. בא"י אמ"ה אקב"ו על אכילת
מצה. ואוכל משתיהן יחד בהסיבה ונותן מ
כל אחד ואחד כזית. ומברך על המרור שקורין
ואוכלנו. בא"י אמ"ה אקב"ו על אכילת מרור
וטובל בחרוסת ונותן לכל אחד ואחד כזית.
וחוזר ומוציא המצה השלישית ואוכל ממ
ממנה ומן המרור הנטבל בחרוסת יחד זכר
למקדש כהלל. שהיה כורך מצה ומרור
ופסח יחד. שנ' על מצות ומרורים יאכלוהו.
ואוכלין כצרכן. כשגומרין הסעודה יוכל
פרוסה שהניח תחת המפה והיא אחרונה
אכילת מצה אחרונה. כשם שהיו אוכלים
במקדש מצה חובה עם הפסח בגמר סעודה
ואחר נוטל ידיו למים אחרונים ואין מברכ'
על נטילת ידים. ומברך ברכת המזון על
כוס שלישי. וחוזר ומוזג כוס רביעי ומתחי'
עליו לא לנו עד גמר הלל. וחותם יהללוך
וחוזר ואומר הלל הגדול וחותם בנשמת
כל חי. וישתבח. ונשמת כל חי הוא ברכת
השיר. ואחר כן יברך ברכת היין ושותה
ומברך אחריו על הגפן. ובמוצאי שבת
יאמר יקנה"ז.. וככל הסדר הזה יעשה גם בליל
שני. וכל כוס וכוס יעשה גם בליל שני ולא יפחות מרביעית
והשותה לא יפחות מ[illegible]. וכיון ששתה [illegible] ולא
יחזור ויברך על שיורין ומצה ירק ומרור לא יפחות מכזית
[illegible]. ומצה ויין צריכין הסיבה מרור אין צריך הסיבה
והמרור [illegible] בשינן יפה יפה ולנטילת ידים לא יפחות מרביעית
[illegible]

ב' ליל שני של פסח מברכין על ספירת העומר. בא"י אמ"ה
אשר קדשנו על ספירת העומר היום יום אחד.. יהי רצון מלפניך
ה' אלהינו ואלהי אבותינו שיבנה בית המקדש במהרה בימינו. ומונה
עד חמשים יום שהם שבעה שבועות. וצריך לברך [illegible]
שהם [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

בלא שום ברכה
[illegible]
ולא על המרור

וזהו אפיקומן

אשר בין שתי השלימות

שנשתיירה שלימה

ויאכלו ממנה כזית
בלא ברכה

ומברך על הגפן ועל [illegible]

[illegible]

ה

Alternative Mnemonics for Those who Don’t Like “Qadesh Urḥatz”

2) Mahar”i Judah Obernik (in the Leqet Yosher I.95)

Explanation	Translation	Stands for	Notarikon
Qiddush	Sanctification,	קִדּוּשׁ	קְר״י
Hand washing	Washing,	רְחִיצָה	
Vegetables	Greens,	יְרָקוֹת	
Breaking the matzo	Divided,	חֵלֵּק	חָכְמָ״ה
The declaration of “[Like] this is the poor-bread”	"Like this,”	כְּהָא	
Pouring the second cup of wine	Pour,	מוֹזֵג	
The *maggid*	Story,	הַגָּדָה	
The “who redeemed us” blessing	Wine blessing,	בִּרְכַּת יַיִן	בֶּ״ן
Hand washing	Lifting up,	נְטִילָה	
HaMotzi blessing	BRINGER-FORTH,	הַמּוֹצִיא	הַמֶּלֶ״ךְ
Akhilat matza blessing	Matzo,	מַצָּה	
Dipping the bitter herbs	Dippin’,[1]	לַטִּיף	
Hillel sandwich	Wrap,	כְּרִיכָה	
The *afiqoman*	Dessert,	אֲפִיקוֹמָן	אָמֵ״ן
Post-eating hand washing	Post-eating water,	מַיִם אַחֲרוֹנִים	
Birkat hamazon	Let us bless	נְבָרֵךְ	

1 A non-standard form of לְהַטִּיף (to drip) in the Hebrew

No image source currently available, alas

Alternative Mnemonics for Those who Don’t Like “Qadesh Urḥatz”

3) Ṣefer Avudarham (no. 1)

Explanation	**Translation**	**Hebrew**
Qiddush	Sanctify and be sanctified,	קַדֵּשׁ וְהִתְקַדֵּשׁ
Dipping the vegetables	Dip,	טְבֹל
Breaking the matzo	And split,	וּפְרֹס
The maggid	And the discourse of,	וּדְרָשַׁת
Hand-washing	Wash,	רְחַץ
Split up the whole matzo	And break,	וּבְצַע
And eating it	And keep the matzo law,	וְחֹק מַצָּה שְׁמֹר
Eating the bitter herbs	Eat bitter-herbs,	מָרוֹר אֱכֹל
Hillel sandwich	And wrap,	וְכוֹרֵךְ
The *afiqoman*	And your secreted bread,	וְלֶחֶם סִתְרְךָ
Birkat haMazon over wine	And your grace over a cup,	וּמְזוֹנְךָ עַל־כּוֹס
The rest of the psalms of *hallel*	And finish your praise.	וְהַלֶּלְךָ גְּמֹר

Alternative Mnemonics for Those who Don’t Like “Qadesh Urḥatz”

4) Ṣefer Avudarham (no. 2)		
Explanation	**Translation**	**Hebrew**
Qiddush	Sanctify,	יְקַדֵּשׁ
Hand washing	Purify,	יְטַהֵר
Dipping the vegetables	And celery,	וְכַרְפַּס
Breaking the matzo	And breaking,	וְחָצָה
The *maggid*	And discoursing,	וְדוֹרֵשׁ
Hand washing	And wash,	וְנוֹטֵל
HaMotzi and *al akhilat matza*	For bread and matzo,	לְלֶחֶם וּמַצָּה
Eating the bitter herbs	And bitter herbs,	וּמָרוֹר
Hillel sandwich	And wrap,	וְכוֹרֵךְ
Meal	And eat a bit,	וְאוֹכֵל פְּרוּסָה
Post-eating hand washing	And clean,	וְנָקִי
Birkat haMazon	invite,	יְזַמֵּן
Hallel	praise in good cheer.	יְהַלֵּל בְּדִיצָה

5) Ṣefer Avudarham (no. 3)		
Explanation	**Translation**	**Hebrew**
Qiddush	Sanctification	קִדוּשׁ
Hand washing	The hands of	יְדֵי
Blessing over vegetables[2]	human	אָדָם
Dipping the vegetables	And dip,	וּטְבֹל
Breaking the matzo	break it	בְּצָעוֹ
The *maggid*	Tell	יַגִּיד
The “who redeemed us” blessing over wine	with the vine	בְּגֶפֶן
Hand washing	the hand	יָד
HaMotzi[3] blessing	of going out	יְצִיאַת
Akhilat matza blessing	matzo	מַצָּה
Blessing over bitter herbs	bitter herbs	מָרוֹר
Dipping the bitter herbs	and dip	וּטְבֹל
Hillel sandwich	And a wrap;	גַּם כְּרִיכָה
Meal	Eat	יִסְעֹד
The *afiqoman*	matza,	מַצָּה
Post-eating hand washing	the hand of	יְדֵי
Birkat haMazon	grace	מָזוֹן
The rest of the psalms of *hallel*	and praise going out	וְהַלֵּל יָצָא

2 Note this is a pun: “human” is *adam* and “the land” (the last word of the blessing) is *adama*

3 The same verbal root

6) Ṣefer Avudarham (no. 4)

Explanation	**Translation**	**Hebrew**
Qiddush	Sanctify with the first cup	קַדֵּשׁ בְּכוֹס רִאשׁוֹן
Dipping the vegetables	And with your garden’s greens dip	וּבְיֶרֶק גַּנְּךָ טְבֹל
The *maggid*	And on the second cup say the story	וְהַגָּדָה בְּכוֹס שְׁנֵי אֱמֹר
HaMotzi blessing	Bless over the bread	בָּרֵךְ עֲלֵי־לֶחֶם
Akhilat matza blessing	And over the matzo	וְעַל־מַצָּה
Blessing over bitter herbs	And over the bitter herbs,	וְעַל־מָרוֹר
Hillel sandwich	And in a wrap	וּבַכְּרִיכָה
The first psalms of *hallel*	Say the complete praise,	דַּבֵּר הַלֵּל גָּמוּר
Meal	And eat your meal and matzo	וֶאֱכֹל סְעֻדָּתְךָ וּמַצָּתְךָ
The *afiqoman*	Lest your eat afterwards, keep the dessert	וּפֶן־תַּפְטִיר לְאַחֲרֶיהָ אֲפִיקוֹמָן שְׁמוֹר
Birkat haMazon over wine	And the third cup, over your grace, requiring blessing	וְכוֹס שְׁלִישִׁי עַל־מְזוֹנְךָ צְרֶךְ בָּרֵךְ
The rest of *hallel*	And with the fourth, remember the complete praise.	וּבִרְבִיעִי זְכֹר הַלֵּל גָּמוּר
Prayer for messianic redemption	To the Living in Zion, do your Pesaḥ!	לַחַי בְּצִיּוֹן תַּעֲשֶׂה אֶת־פִּסְחֲךָ
	In place of thorns grows cane and myrrh.	בַּעֲלוֹת מְקוֹם הַנַּעֲצוּץ קָנֶה וּמֹר:

7) Ṣefer Avudarham (no. 5)

Explanation	**Translation**	**Hebrew**
Qiddush	Remember the day	זְכֹר הַיּוֹם
Hand washing	And clean the hand	וְיַד נַקֵּה
The vegetables	For the celery;	לְכַרְפַּס
Breaking the matzo	Crumble the bread	פְּתֹת פִּתִּים
The *maggid*	and speak of the practice,	וְתִדְרֹשׁ בַּהֲלָכָה
Hand washing	and again lift up	וְשֵׁנִית טֹל
HaMotzi[4] blessing	to bless over the slice	לְבָרֵךְ בַּפְּרוּסָה
Akhilat matza blessing	Eat matzo, guarded and arranged	אֱכֹל מַצָּה שְׁמוּרָה וַעֲרוּכָה
Bitter herbs	And bitter herbs	וּמָרוֹר
Hillel sandwich	wrap together with matzo like Hillel did, without saying a blessing,	תִּכְרֹךְ יַחַד בְּמַצָּה כְּמוֹ הִלֵּל וְאַל-תֹּאמַר בְּרָכָה
Meal	And may your table be pleasantly full.	וְנַחַת שֻׁלְחָנְךָ חֵן תְּמַלֵּא
The *afiqoman*	Divided matzo wrapped in a napkin	חֲלוּק מַצָּה בְּתוֹךְ מַפָּה כְּרוּכָה
Birkat haMazon	Over grace, bless;	עֲלֵי מָזוֹן תְּבָרֵךְ
Hallel	praise the Rock,	צוּר תְּהַלֵּל
optional fifth cup	And if you thirst, read a refrain-song.	וְאִם תִּצְמָא קְרָא שִׁירָה נְסוּכָה
Good wishes	Sleep soundly, fear not nor tremble;	שְׁכַב בֶּטַח וְאַל-תִּירָא וְתֵחַת
	Isn’t this night a healing and cure?	הֲלֹא מַרְפֵּא לְלֵיל זֶה וַאֲרֻכָה

4 The same verbal root

8) Ṣefer Avudarham (no. 6)

Explanation	**Translation**	**Stands for**	**Notarikon**
Qiddush	Sanctification,	קִדּוּשׁ	קִנְ״דְּ
Washing hands	Raising up,	נְטִילָה	
Vegetables	Celery,	כַּרְפַּס	
Breaking the matzo	Break,	יִבְצַע	יַהֲנֶ״ה
The *maggid*	Story,	הַגָּדָה	
Washing hands	Raising up,	נְטִילָה	
HaMotzi blessing	BRINGER-FORTH,	הַמּוֹצִיא	
Akhilat matza blessing	Matzo,	מַצָּה	מִמְ״דְּ
Bitter herbs	Bitter herbs,	מָרוֹר	
Hillel sandwich	Sandwich,	כְּרִיכָה	
The *afiqoman*	Kept,	שְׁמוּרָה	שֲׁמָ״ה
Birkat haMazon	Grace,	מָזוֹן	
Hallel	Praise	הַלֵּל	

אבל בלא ברכה · וכתב הרא״ש ולא נהירא כיון דתקנת חכמים היא משום היכרא לתינוקות הוי כברכת מצה ויכול להוציאם אע״פ שאינו טועם · ומה שכת׳ הרי״ף ומברכת איניהו ברכת המזון הכי תקנה עד טעם ברכת המזון ואם אינן יודעין כתב רב עמרם שאין תקנה להוציאם · שאם מברך להם ברכת המזון הוא לא יצא שמשתי כשתיה · והרא״ש כת׳ דאפי׳ אם אינם יודעין ברכת המזון יש תקנה שיקרו אתם מלה במלה כקטן שמקרא את ההלל שעונין אחריו מה שהוא אומר שאין כאן מוציא שם שניהם לבטלה · וכן כת׳ הר״ן ז״ל ואם והר׳ יעקב בן הרא״ש כת׳ ואיפשר דאף ברכת המזון יכול לברך כדי להוציאם כמו דברכת הלחם של מצה מוציאם כיון שהוא חובה הכא נמי ברכת המזון כיון שתקנו ארבעה כוסות ותקנו א׳ מהם על ברכת המזון הוי חובה נמי · ואין דבריו נכונים בעיני דהא מדאמרי׳ בירושלמי בפ׳ מי שמתו תניא כל מצות שאדם פטור מהם מוציא את הרבים ידי חובתן חוץ מברכת המזון · והא תנינן כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן · הא אם היה חייב אפי׳ אם יצא מוציא אחר אלא שאני היא ברכת המזון דכתי׳ בה ואכלת ושבעת וברכת מי שאכל הוא מברך · והנכון לעשות כדברי הרא״ש ״

אלו הקדמונים מצאתי סימן לסדר הפסח

קדש ורחץ כרפס יחץ מגיד רחצה מוציא מצה ״
מרור כורך שלחן עורך צפון ברך הלל נרצה ״

ועוד אחר
קדש והקדש טבל ופרוס ו
מרור אכול וכרוך ולחם שתברך

ועוד אחר
יקדש יטהר וכרפס יחצה
ומרור וכורך ויאכל פרוסה

ועוד אחר
קדוש ידי אדם וטבל בבצע
מרור וטבל גם כריכה ישעל

ועוד אחר
קדש בכוס ראשון ובדק נגך
ברך על לחם ועל מצה ועל
ואכל שעודך ומברך ופן
וכוס שלישי על מזונך ערך
למי בשון תעשה את פסחך

ועוד אחר
זכור קדוש ויד נקה לכרפס
ושבת טול לברך כפרוסה
ומרור תכרוך יחד במצה
ובאת שלחנך הן המלא
על מזון תברך עד ההלל
שכב בטח ולא תירא ותחת

רשת רחץ ובבצע וחוק מצה שמור
ומזונך על כוס והלך גמור
ודורש ומטל לחם ומצה
ונקי יזין יהלל בריצה ·
יגיד בגפן יד יאות מצה
מצה ידי מזון והלל יצא
טבל והגדה בכוס שני אמור
מרור ובכריכה דבר הלל גמור
תפטיר לאחריה אפיקומן שמור
ברך ובכוס זכור הלל גמור
בעלות מקום הנעשן קנה ומור
פתת פתים ותדרוש בהלכה
אכול מצה שמורה וערוכה
כמו הלל ולא תאמר ברכה
חלק מצה בתוך מפה כרוכה
ואסתבנא קרא שירה נסוכה
קלה מרפא לגלוה וארוכה

ועוד סימן אחר

קדר יקנה מיגר שמלה

פי׳ קדוש · נטילה · כרפס · יבצע · הגדה · נטילה · המוציא · מצה · מרור · כריכה · שמורה · מזון · הלל

9) Italian Rite (Rome 1468, Modena 1598)		
Explanation	**Translation**	**Hebrew**
Introductory verse, not found in Modena	The order of the song will be for you the night of sanctifying the festival[5] of haste.	סֵדֶר הַשִּׁיר יִהְיֶה לָכֶם לֵיל הִתְקַדֶּשׁ־חָג חִפָּזוֹן
Blessing over wine	CREATOR	בּוֹרֵא
Qiddush	sanctifies,	קַדֵּשׁ
Sheheḥeyanu blessing	enlivens you	הַחְיֵיךְ
Hand washing	and lift,	וּנְטוֹל
The vegetables	green,	יָרָק
Hiding the matzo	and hide,	וּטְמוֹן
The declaration of “This is the poor-bread”	the meager bread.	לַחְמָא רָזוֹן
Hand washing	Your hand	יָדָךְ
HaMotzi blessing	bring out	תּוֹצִיא
Akhilat matza blessing	matzo,	מַצָּה
The bitter herbs	bitter herbs,	מָרוֹר
Hillel sandwich	and wrap,	וּכְרוֹךְ
Meal	and sate,	וּשְׂבַע
Afiqoman	bring out	אַפִּיק
Birkat haMazon	grace.	מָזוֹן

5 See Isaiah 30:29

בורא · קדש · החייך · ונטול ·
ירק · ושמון · לחמא · רזון ·
ירך · תוציא · מצה · מרור ·
וכרוך · ושבע · אפיק · מזון ·

...צאת ההגדה ושתיית ארבעה כוסות
...ב ואכילת מצה בלילי הפסח

׳ סדרו של הגדה

...ר יהיה לכס ליל הקדש חג חדון

...ש הדיך ונטל ירק וטמון לחמה ריון

...ה מצה מרור וכרוך ושבע אפיק מזון

וזהו פירושו ׳

...פרי הגפן ׳ קדש קדוש היום ׳ החייך שהחיינו ׳ ונטול נטילת ידים ׳
...כרפס או ירקות ומברך בורא פרי האדמה ׳ וטמון פורס מצה אחת לשנים
...ין שתי השלימות ואחריה טומן במפה בצד השולחן ׳ יקורות טיפה ואפיקומן ׳
...שמגביהין הקערה ואומרין הא לחמא ׳ רחץ נטילת ידים ׳ והוציא ברכת
...ברכת על אכילת מצה ׳ מרור של אכילת מרור ׳ וכורך כורך מצה בחזרת
...עורך זכר למקדש כהלל ...׳ ושבענו אוכלין ד׳ שבעין ואומרין
...צפון לאחר שגמרו סעודתן אוכלין אפיקומן ׳ מזון ברכת המזון ׳ מכוין
...מוזגין כוס רביעי וגומרין עליו את ההלל וכן כסדר

10) Jacob ben Judah Ḥazzan of London ('Etz Ḥayyim)[6]			
Allegorical meaning	**Seder meaning**	**Translation**	**Hebrew**
GOD,	*Qiddush*	HOLY	קָדוֹשׁ
raise	Hand washing	raise	נְטוֹל
Israel, the satchet of myrrh.	The vegetables[7]	myrrh,	מוֹר
Break the fast	Breaking the matzo	break	שַׁבֵּר
of my emaciated body!	"This is the poor-bread"	my thin bread[8]	לִכְחוּשׁ לַחְמִי
MIRACULOUS ONE,	*Maggid*	My miracle	נִסִּי
Redeem Israel!	The "who redeemed us" blessing	Redeem	גְּאַל
May YOUR	Hand washing	Your hand	יָדְךָ
hand go forth	*HaMotzi*[9] blessing	go forth	תֵּצֵא
to support the poor Israel.	*Akhilat matza* blessing[10]	Support poor	סְמוֹךְ עָנִי
Curse the swine Edom's	bitter herbs, romaine	curse pig[11]	אָרֵר חֲזִיר
memory!	Hillel sandwich	its memory	זִכְרוֹ
HELPER,	Meal	Dine[12]	סוֹעֵד
shatter my foe!	*Afiqoman*	Shatter my foe!	שְׁבוֹר שׂוֹטְמִי
Flowing	Post-eating hand washing	Water	מֵי
sustenance grant.	*Birkat haMazon*	of sustenance give	פַּרְנָסָה תֵּן
Then, with a cup of blessing,	The fourth cup	cup	כּוֹס
I will extol my ACQUIRER !	The rest of the psalms of *hallel*	I extol my ACQUIRER	אַעֲרִיץ קוֹנִי

6 This mnemonic has a dual meaning — while the steps are alluded to, the entire poem is also a prayer of itself.

7 In the margins next to this word is written צֶרְפּוּיל — *chervil*. A popular herb in medieval England, chervil was sometimes called *myrhis* due to its myrrh-like fragrance.

8 Or: flesh

9 The same verbal root

10 Because both matzot are blessed before they are eaten.

11 A pun — *maror* is bitter herbs, while *arer* is curse; *ḥazeret* is romaine, while *ḥazir* is a pig.

12 Or: aid

ברנה יפארו וירוממו וישבחו וימליכו את שם קדשך הוד והדר יתנו לזכר מלכותך כי לך טוב להודות ולזמר שמך בכל יום תמיד כי מעולם ועד עולם אתה יי בא יי מלך מהולל בתושבחות :

Then comes the following passage:—ויברך החולה או האסתנס בפה וישתה וימזוג כוס חמשי[1] להלל הגדול ואחר כך יאמ׳ נשמרת וישתבח ויחתום ויברך בפה וישתה ולא יטעום כלום כל אותו הלילה : שלא יפיג טעם האפיקומן אף כי אין מקפירין לשתות מים :

The conclusion consists of the brief *memoria technica* of the Seder Ritual. A commentary on it is not given, though the writer probably composed one; just like Samuel b. Solomon, styled Sir Morel of Falaise, who wrote one on Joseph Tob Elem's rhymed Pesach arrangement which is preserved by R. Isaac, *Or Saruah* (II. 114-20); or, to quote a later instance, Solomon b. Jechiel Luria, who provided a Commentary to his own verses on this theme, in which he gives his name acrostically (Resp. 88):—

הא לך הסימן הסדר שיסדתי
קדוש נטול מור/עובר לכחוש לחמי/ [צרפויל .s]
נסי גאל ידך תינא סמוך עני | ארר
חזיר זכרו סועד שבור שוטמי
מי פרנסה תן כוס מעריץ קוני :

Then follow rules for those who perform the Seder in other households:—

מי שאין לו יין נוטל תחלה ומקדש [אחר] כך בוצע אחת מג׳ מצות ומתחיל ואו׳ בא יי א מה המוצי׳ לחם מן הארץ בא יי אלהי׳ מה אשר בחר בנו מכל עם כו׳ זמן · וחוזר ומבר׳ אקבו על אכילת מצה ובוצע משתיהן יחד ואוכל משתיהן ולוקח צירפוייל ומטבל ואוכל בלא נטילה כי כבר נטל לצורך המוציא ואו׳ הא לחמ׳ עניא ומה נשתנ׳ עד גאל ישר׳ · ואין כאן ברכה מאחר דאין יין ולוקח מרור ומברך על אכילת מרור ומטבל בחרוסת ואוכל בלא ברכה וסועד ומפטיר ונוטל בלא ברכה ומברך ברכת המזון בלא כוס כך העתקתי מכ׳ יד רבי׳ משה מלונדרש

[1] G. Bikell, *Messe u. Pascha*, p. 81, thinks that the fifth cup is first mentioned in the 10th century. He has overlooked the fact that in the Boraitha *Pesachim*, 118*a*, the old reading is כוס חמשי. See *Siddur Rav Amram I.*, שבלי הלקט מ״א. p. 200; Joseph Caro. *Tur Orach Chaim*, 481.

11) As found in the Birds’ Head Haggadah (signed Yaaqov)[13]

Allegorical meaning	**Seder meaning**	**Translation**	**Hebrew**
Israel is the treasured vine of	Blessing over wine	My honored vine	יְקַר גַּפְנִי
The HOLY	*Qiddush*	Sanctify	תְּקַדֵּשׁ
LIVING ONE.	*Sheheḥeyanu* blessing	alive	חַי
Lift up	Hand washing	and raise	וְנַטֵּל
those plucked in exile from the land!	Vegetables	my land’s plucked	טַרְפֵּי אַרְצִי
Uproot strife,	Breaking the matzo	Uproot matzo[14]	עֲקוֹר מַצָּה
bury those who battle against me,	Hiding the *afiqoman*[15]	Hide my warriors	טְמוֹן לוֹחֲמִי
With wonders to	The *maggid*	For a sign	לְאוֹת
Israel, YOUR vineyard.		your vineyard	כַּרְמְךָ
By YOUR hand	Hand washing	in the hand	בְּיָד
bring forth	*HaMotzi* blessing	bring forth	תּוֹצִיא
from those accustomed to	*Akhilat matza* blessing	eaters of	בְּאוֹכְלֵי
bitterness	bitter herbs	bitter	מַר
together; have mercy,	Hillel sandwich	together, have mercy	בְּיַחַד חוּס
Remember the Temple!		remember the Temple	זְכוֹר מִקְדָּשׁ
Aid	The meal	Dine[16]	סְעוֹד
me in my stress!	Eating the *afiqoman*[17]	my stress	לַחְצִי

13 This mnemonic has a dual meaning — while the steps are alluded to, the entire poem is also a prayer of itself.
14 Or: strife
15 “Warriors” and “bread” have the same root
16 Or: aid
17 The word “my stress” can be revocalized as “to a half.” It has been suggested that there is a line missing from this poem — the lack of reference to *Birkat haMazon* or *hallel* is striking.

[illegible]

יקר גפני הקדשתי

עקור מנה טמא והחמי

באוכלי מר ביד חזק

[illegible]

ונטעתי ט[illegible] ארצי

לראות כרמי [illegible]

זכור [illegible]

שהשולחן [illegible]

[illegible]

(94)

487

12) Ṣhlomo Ḥazan of Ancona (*Daber b-Ito Ma Tov*, Ferarra, 1555)

Explanation	**Translation**	**Hebrew**
Blessing over wine	He created	בָּרָא
Qiddush	holy	קַדִּישׁ
Sheheḥeyanu blessing	life,	חַיִּים
Hand washing	lifted	נָטַל
Vegetables	a plant,	יֶרֶק
Hiding the matzo	hid	נִטְמַן
The declaration of "This is the poor-bread"	bread;	לֶחֶם
Hand washing	the hands of	יְדֵי
HaMotzi[18] blessing	his going out	מְצִיאָתוֹ
Akhilat matza blessing	found	מָצָא
bitter herbs	in bitterness	בִּמְרִירוּת
Hillel sandwich	his wrap,	כְּרִיכָתוֹ
meal	sated	שֹׂבַע
Birkat haMazon	their graces	מְזוֹנוֹתָיו
after the *afiqoman*	after exiting.	אַחֲרֵי פָּק

18 The same verbal root

חרוז על סימנים מסדר ההגדה

ברא קדים חיים נטל ירק : נטמן לחם ידי מציאתו : מצה במרירות
כריכתו · שבע מזונותיו אחרי פק יו פשטו שברא ה׳ הכל ועשה
נסים במצרים ובמדבר :

אמנם זהו פירושו ברא בורא פרי הגפן : קדים קדוש על הכוס : חיים
שהחיינו : נטל נטילת ידים : ירק כרפס בורא פרי האדמה : נטמן יטמין
חצי מצה תחת המפה בעד האפיקומן : לחם : הא לחמא : ידי נטילת ידים
מציאתו המוציא לחם מן הארץ : מצה על אכילת מצה : במרירות על אכילת
מרור : כריכתו כורך השאר עם המרור ואומר זכר למקדש וכו׳ שבע ישבע
ברכותו· מזונותיו : ברכת המזון : אחרי פק : אחר שאכל האפיקומן :

13) Ṛ. Isaac ibn al-Aḥdab (found in Paris Ms. H 27 A)[19]		
Explanation	**Translation**	**Hebrew**
Qiddush	Say	אֱמֹר
Hand washing	Lift	נוֹטֵל
Dipping the vegetables	Dip	יִטְבֹּל
Breaking the matzo	Divide	יַחְלֹק
The *maggid*	Ring out	צַלְצֵל
Hand washing	Cleanse	חַטֵּא
HaMotzi and *al akhilat matza* over the matzo	Gather the pieces	קְבֹץ בִּצְעָם
bitter herbs	We embitter	נְמָרֵר
Hillel sandwich	I wrap	אֶכְרֹךְ
Meal	To dine	לִסְעֹד
Afiqoman	Exit	אַפֵּיק
Birkat haMazon[20]	Say “pleasant”	חֶמֶד דַּבֵּר
Hallel	In the people’s praises	בִּתְהִלּוֹת עַם

19 A collection of multiple different Pesaḥ texts from multiple different sources. We only know the author of this one because he signed his name (in the acrostic)

20 Which includes the phrase “a pleasant land”

החרוסת ולא ישהנו בתוכו ויברך על אכילת מרור ולא
יברך בפה"א הואיל ובירכו בלא קסבר · ויאם לא היה
לו שאר ירקות שאין מרור בטבול ראשון כגון עלי נע
קונמצה ונשתמש בו מרור ואוכל ובטבול שני יברך לו
כלו בחרוסת ואוכל בלא ברכה · ונוטל כזית מרור
הנוטל וכורך בכזית מרור ואוכלו בחרוסת ואוכלו
בלא ברכה זכר למקדש כהלל · ויש מי שכורך קסבר פס לזה
עומר שעודנו ומחריש אוכל כזית כמוציא מצה
קודם חגיגת וחוזר לא יאכל ולא ישתה יין אלא כוס
אחר מוכן · ואם שכח ולא אכל עד שנטל ידיו לברך
הוי קמו הכל ונברך על ידיו ויברך קודם ויאכלנו
ואם לא נזכר עד שבירך ברכת המזון נברך בפה"א ויאכלנו
יאכלנו עוד · ואם קרא הלל בביתו תחתונים יטול ידיו
ולא יברך עליהם · ויאמר כוס של ברכת המזון תחנים ויעמידו
כאן ויאכלנו ויברך ישב בלא קסבר חוזר ויברך כבונו
ירוי יברך בפה"א ויאכל בקסבר ולא יברך אחריו ויום
שהר בלא קסבר יש שותה ארבע ואחר בקסבר ולא ישתה
בין כוס זה לרביעי יין ושותה ולא לגו בלא ברכה ונימא הלל
ואומר הלל וחי כל קומם ובכל נפש ומעשה ועד נגלה לו
של יאמר הלל הגדול ונשמת כל חי וקורא מלך מהולל בתשבחות
ושותה בקסבר בלא ברכה ומברך לאחריו על הגפן ואם שתה
בלא קסבר ישתה שנים אחרים בקסבר ועוד לשבח שבחו ויאמר
כך לו יעבר שלתים ועם

יחד.

יחק לשתות כוס חמישי לא יתחיל בהלל עד אחר
הלל ויאמר הלל הגדול ונשמת כל חי וקורא מלך מהולל
בתשבחות וכו' ושותה כוס חמישי בלא ברכה ולאחריו
יברך · זה הסדר הוא למה' יעקב בעל הטורים ז"ל

בתים לסדר הפסח לחכם מה"ר יצחק בן שחרב ע"ה

קמר נוטל · ישבל יחלק · נוטל חטף · הכון כנשם
עבור זכרך · לפטורו לביך · תמיד דבר · לכתוב עד

הלל תמיד · ר"ל יאמר קדוש · נוטל ר"ל נטילת ידים ומברך
על כוס · שוכל כרפס בחרוסת ומברך · יחלק ר"ל יחלק
המצה לשתים · ויניח לחצי התיבה המשך לאפיקומן ויחזור בשלחן
בין השתים · נוטל ר"ל יגלגל ויטבול לשם יום בהתחלת
ההגדה · חטף ר"ל שיקרא יחד וטנים ויברך ומעבדים עזרה
תחילה מגוש עדיהם עסקנות לכן מורת כך חוזר יוצא
כנשם · ר"ל שיקח החרוסה עם השלחן ויטבול מעבר לך
יחד בקטן דלכי מתני הכל מגידה עד ויניח חרוסת
בתוך שלוחך ויברך המלך המוציא ואחריו על אכילת
מצה ויטבול מעביר יחד ויאכל · ומרור ר"ל שיטבול
המרור בחרוסת ויברך על אכילת מרור · זוכרים ר"ל
שיכרוך מצה ומרור יחד כהלל זכר למקדש · לפטור

בתים לסדר הפסח וביאורם
לחכם כמו׳ יצחק אבן אלאחדב ז״ל*

אֱמֹר נוֹטֵל יִטְבֹּל יַחְלֹק צַלְצֵל חַטֵּא קְבֹץ בִּצְעָם
נְמָרֵר אֲכֹרֵךְ לִסְעֹד אֲפִיק חֲמֹד דַבֵּר בִּתְהִלּוֹת-עַם

תחלה אמר, ר״ל יאמר קדוש.

נוטל, ר״ל נטילת ידים ומברך.

יטבול, טובל כרפס בחרוסת ומברך.

יחלוק, ר״ל יחלוק מצה לשתים. יניח חצי תחת המפה לאפיקומן, והחצי בקערה בין השתים.

צלצל, ר״ל יצלצל וישבח לשם ית׳ בקריאת ההגדה.

חטא, ר״ל שיחטא ידיו שנייה ויברך. ובעבור שזאת הנטילה משום שהידים עסקניות, לכן אמרתי בה חטא.

* קטע זה נמצא בכתב יד בספריית כי״ח בפאריס סי׳ H27/A, (במכון לתצלומי כת״י עבריים ס׳ 3035). כתב יד זה מכיל בין השאר חלק מסידור שבו נמצאים פיוטים ותפילות לחג הפסח. בעמ׳ 43 נמצא הקטע שלפנינו. בראשו נכתב: בתים לסדר הפסח לחכם כמו׳ יצחק אבן אלחדאב ז״ל. אמנם הכותרת שלפנינו נוסחה על ידינו, וכן ניקדנו את השיר. ואכן האקרוסיטיכון של הבתים הללו הוא: אני יצחק בן אלאחדב. הואיל ואין אנו מכירים חכם נוסף בשם זה פרט לר׳ יצחק ב״ר שלמה אלחדב שבו אנו עסוקים, מסתבר אפוא שהוא הוא אותו חכם. השאלה היא מדוע בתים אלו אינם נמצאים לפנינו בפירוש ההגדה. אפשר כי כתב היד הוא קטוע. אפשר גם לומר תשובה נוספת. ההשוואה בין פירושו להגדה לבין האמור כאן מגלה כמה אי התאמות כפי שנכתבו בהערות 2, 5. מכאן עולה ההשערה כי יתכן ששתי יצירות אלו לא נכתבו ביחד אלא נכתבו בנפרד, וכנראה גם בהפרש שנים זו מזו. אפשר אפוא שרבינו חזר בו במשך הזמן, אלא שאין אנו יודעים איזו מהן כתב רבינו בראשונה. על כל פנים אם הנחה זו נכונה, אפשר שיש בה כדי להסביר מדוע שתי יצירות אלו אינן נמצאות ביחד. משקל השיר הוא שמונה תנועות בדלת ובסוגר.

קבוץ בצעם, ר"ל שיקבץ הפרוסה עם השלמה ויבצע משתיהן יחד בקבוץ, דהכי אמרינן הכל מודים שמניח פרוסה בתוך השלמה (ברכות לט ע"ב). ויברך תחלה המוציא, ואחרי כן על אכילת מצה,[1] ויבצע משתיהן[2] יחד ויאכל.

נמרר, ר"ל שיטבול המרור בחרוסת ויברך על אכילת מרור.

אכרוך, ר"ל שיכרוך מצה ומרור יחד כהלל זכר למקדש.

לסעוד, ר"ל שיאכל סעודתו ואין צריך לכרוך[3] המוציא.

אפיק, ר"ל אחר סעודתו קודם שיברך ברכת המזון יאכל מן המצה השמורה כזית[4] והוא נקרא אפיקומן שאין מפטירין אחריה (פסחים קיט ע"א) לומר אפיקו מיני פירות ולא שום דבר (גמ' שם), זולתי כוס של ברכה, וכוס של הלל. ואחר כוס ההלל אסור לשתות גם כן, אלא מים לצמאו.[5]

חמד דבר, ר"ל שיברך ברכת המזון, ובה כתוב ארץ חמדה.[6] כן מברכין על הארץ, ארץ דעבדא מזון.

בתהלות עם, ר"ל שיקרא ההלל שהוא תהלות ה' ית' אשר עשה עם עמו ויעשה לעתיד לבא, וגם הוא תהלת עמו שהם סגולה לו מכל העמים. וגם עם, רצוני לרמוז בו לברכת על הגפן ועל פרי הגפן שצריך לומר באחרונה, ושם אומרים שרצית והנחלת את עמך,[7] ורחם על עמך.

1 לא פירט רבינו באיזה אופן מברכין על השלמה ועל הפרוסה, וראה בפירושו ליד הערה 446.

2 עי' שם שכתב רבינו דיבצע מאיזה שירצה.

3 צ"ל: לברך.

4 בדינים שלפני הסעודה לא נחת רבינו לכתוב את שיעור האכילה לא במצה לא במרור ולא באפיקומן. גם כאן לא עשה כן אלא באפיקומן, ולא נתברר מדוע דוקא בו. ומ"מ בהסבר ההגדה בסוף התשובה לחכם ("אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן"), כתב רבינו כי כבר כתב לעיל ששיעור האפיקומן הוא בכזית, ראה שם הערה 117, ושמא כיוון לדבריו כאן. מהרי"ל, סדר ההגדה, עמ' קטו, סי' לח כתב שיש לאכול שני זיתים, והובאו דבריו בדרכי משה סי' תעז, וראה שם בב"ח. אבל הרא"ש (י, לד) והובאו דבריו בטור שם, כתב דדי בזית אחד. וכן כתבו שאר הראשונים. וכן נפסק בשו"ע סי' תעז. אלא שהאחרונים כתבו דמ"מ עדיף שני זיתים כמ"ש המשנה ברורה סק"א.

5 מדבריו בפירושו להגדה הערה 467, משמע שמותר לשתות אפילו יין.

6 "דבר" היינו יברך, ובזה הסביר את המלים "חמד דבר". לכן לא ברור מה כוונתו בהמשך דבריו: "וכן מברכין" וכו'. לא ברור מדוע לא הספיק ההסבר של "חמד דבר" עד הנה, ולא נתברר היכן רמוז עניין זה (ארץ דעבדא מזון) במלים הללו.

7 בנוסח שלפנינו: ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת לאבותינו, וכנראה שהוא גרס במקום זה: שרצית והנחלת את עמך. וקרוב לנוסח זה נמצא בסדר רע"ג עמ' קכ: "ארץ חמדה ורחבה שנתת לעמך ישראל".

14) Isaac Gantwerk Mayer, following the Rambam[21]

Explanation	Translation	Hebrew
Qiddush	Sanctity	קְדֻשָּׁה
Washing hands	Lifting	נְטִילָה
Vegetables	Greens for eating	יְרוֹקִים לַאֲכִילָה
First cup	Cup is mixed	נמְזָג כּוֹס
Four questions	"Makes distinct,”	נשְׁתַּנָּה
Opening of the *maggid*	From reproach at the start,	מֵהַגְּנוּת בִּתְחִלָּה
Close of the *maggid*	Finishing in greatness,	מְסַיְּמִים בִּגְדֻלָּה
The first psalms of *hallel*	Two psalms of praise,	שְׁנֵי מִזְמוֹרֵי תְּהִלָּה
Second cup	Second cup,	כּוֹס שֵׁנִי
The “who redeemed us” blessing	Redemption,	גְּאֻלָּה
Washing hands	Yet again lifting,	עוֹד פַּעַם נְטִילָה
Breaking the matzo[22]	Broken matzo,	מַצָּה נִשְׁבְּרָה
HaMotzi and *al akhilat matza*	Piece and a half blessing	כִּכָּר וָחֵצִי הַבְּרָכָה
bitter herbs	bitter herbs	מָרוֹר
Hillel sandwich	Wrap	כְּרִיכָה
The meal	Until here the meal,	וְעַד כֵּן הַסְּעוּדָה
Afiqoman	The final matzo,	מַצָּה אַחֲרוֹנָה
Birkat haMazon over wine	The third cup for blessing,	כּוֹס שְׁלִישִׁי לִבְרָכָה
The rest of the psalms of *hallel*	Praise hallelujah	הַלֵּל הַלְלוּ־יָהּ
Birkat haShir (post-*hallel* blessing)	The song-blessing is blessed	בִּרְכַּת הַשִּׁיר נִבְרְכָה
Fourth cup	Fourth	רְבִיעִי
Hallel haGadol (Psalm 136)	Thanksgiving	הוֹדָיָה
That’s it	To the end of the order	עַד סִיּוּם הַסִּדְרָה:

21 Explanatory note: I wrote this back in 2023 when it was pointed out to me that none of the attested mnemonics for the seder follow the Maimonidean practice, which lacks breaking the matzo. According to the Rambam, the matzo is only divided right before the blessings. This means that Yemenites recite a mnemonic that doesn’t follow their practice! I decided that was unfair and wrote an alternative that follows the Rambam’s instructions. (That being said, I’m still doing *yaḥatz* at mine.)

22 Done here in the Rambam’s practice, as well as in modern Yemenite practice.